

בשם "רכבת העמק". בסמוך לתחנה, לאורך רח' חטיבת גולני (חיג'אז), נבנו חנויות, מחסנים ובתי מלאכה, שסגנונם המפואר והאחד-ניכרים עד היום. בתוך התחנה נבנו משרדים וסדנאות שבאחד מהם נחנך זה לא מכבר – מוזיאון הרכבת*.

מכאן ניתן להמשיך ל"חוף שמן", לבית החרושת "עתיד", שנוסד ב-1908 ול"פרויקט יבוש הים", שנועד להרחבת נמל חיפה.

מסלול מס' 4: מהטכניון הישן לגן הבהאים

המסלול: הטכניון בהדר, גן הזכרון, ואדי ניסנאס, קרית המוזיאונים הרצליה, גן הבהאים.

א. הטכניון ושכונת הטכניקום

בניין הטכניון הישן בהדר, היה שנים רבות המוקד החברתי והתרבותי של חיפה העברית. בניית הטכניון היתה נקודת מפנה בתולדות העיר ויישובה היהודי, שהתפשט מאז לשיפולי ההר ונטש בהדרגה את העיר התחתית. ראשיתו של הבניין ביוזמת חברת "עזרה" של יהודי ברלין וראשה פאול נתן. הלה הגה ב-1908 את רעיון הקמת מוסד ללימודים טכנולוגיים, "טכניקום" ובי"ס ריאלי לידו. מקור ההון בקרן שהוריש ק.ז. ויסוצקי, בתיווכו של אחד-העם, ובהקמתו השתתפה מאוחר יותר גם ההסתדרות הציונית. התכנית הותוותה בידי הארכיטקט אלכסנדר ברוואלד, שניסה לגבש בארץ סגנון בנייה חדש המשלב את המונומנטאליות של הבנייה האירופאית עם אלמנטים מזרחיים-מקומיים. הבניין נבנה מאבן מקומית, ופרטי קו החזית המרשימים מזכירים בנייה מזרחית: קשתות, עמודים, פיתוחי קיר וכיפה מעוגלת. אף שאבן הפינה הונחה כבר ב-1912, לא הושלם הבניין עד 1925. זאת בשל מלחמת העולם והעברת הבעלות מחברת "עזרה" להסתדרות הציונית. ב-1913 פרצה במוסד מחלוקת עזה סביב החלטת קורטוריון הטכניקום לאמץ את הגרמנית כשפת הלימוד. המורים ותושבי העיר וביניהם ד"ר בירם, שלימים ניהל את ביה"ס שליד הטכניקום, ערכו פעולות מחאה נמרצות והקימו בחנוכה תרע"ד את "ביה"ס הריאלי העברי", בנפרד מהטכניקום. מוסד הטכניון וביה"ס הריאלי שלידו הפכו לימים מרכז חשוב מאין כמוהו לחינוך העברי בא"י. בט"ו בשבט תרפ"ה נחנך הבניין, שהצטיין בפארו ובממדיו המרשימים. ביה"ס הריאלי נבנה בסמוך, בסגנון דומה. ביניהם ניטע גן טיולים גדול ומטופח, ששרד בחלקו עד היום. כאן נערכו החגיגות, האירועים הלאומיים והקהילתיים, ואף סליק "ההגנה" המרכזי שכן בבאר הטכניון. בערב פסח תש"ח יצאו מכאן כוחות "ההגנה" לקרב המכריע לשחרור חיפה. כיום שוכנת בבניין – הפקולטה לארכיטקטורה של הטכניון, ולאחרונה נפתח לידו מוזיאון טכנולוגי – "טכנודע".

* ר' מאמר בנושא זה.

שכונת הטכניקום

שכונת הטכניקום משתרעת מבניין הטכניון מערבה – אל הרחובות הנקראים ע"ש אחד-העם ושמריהו לוי, שהיו פעילים בהקמת הטכניון. עם בניית הטכניון יזמו כמה מראשי הקהילה היהודית הקמת שכונת מגורים מודרנית חדשה בסמוך. עד אז גרו היהודים בבתים שכורים בעיר התחתית ובמושבה הגרמנית.

הם רכשו כברת אדמה, אך רק לאחר מלה"ע ה-1 החלו בבנייה. בתי השכונה נבנו כ"ארמונות בשממה" – מפוארים וגבוהים, בעלי גגות רעפים משופעים, מגדלונים, חלונות, כרכובים ומרפסות. הבניינים הבודדים ששרדו, מעידים על טיב הבנייה: בנייני מגורים ברח' אחד-העם 5 (בית גליקין); ברח' אחד-העם 13 וברח' אחד-העם 6 – 8. בית "איתן" – בי"ח הדסה לשעבר – הוא המרשים והאותנטי שבכולם. הוא נמצא ברח' שמריהו לוי 30 (מול הכניסה לטכניון), ונבנה כבית מגורים של משפחת איתן. הבניין הוקם ב-22 – 1921 ותוכן ע"י גדליה וילבושיץ, שפיקח גם על הקמת הטכניון. בשנות העשרים המאוחרות, הושכר ע"י "הדסה", ושימש כבי"ח, שהועבר לימים לבניין בי"ח רוטשילד החדש ברמת הדר. הבניין מעוצב בסגנון נדיר ומרשים, והוא מיועד לשימור.

משכונת הטכניקום התפשט הישוב היהודי מזרחה להדר הכרמל, לאורך רחובות הרצל והחלוץ, ודרומה במעלה שכונות מצפה ורמת הדר, עד שנוצרה שכונה יהודית-עצמאית כמעט, היא שכונת "הדר הכרמל".

גן הזכרון וסביבתו

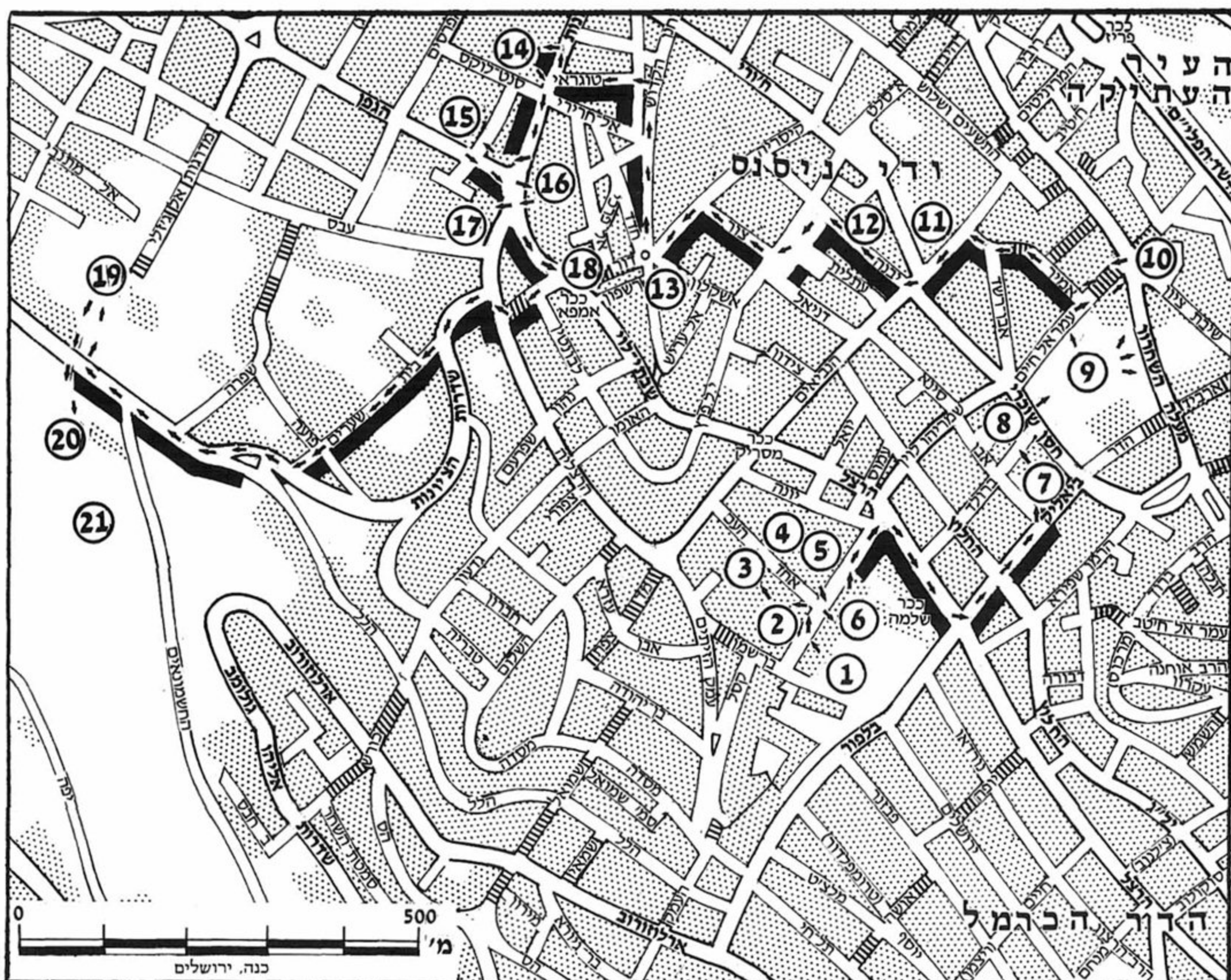
גן הזכרון משתרע על שטח גדול ליד בית העיריה החדש של חיפה, קרית הממשלה ובנייני בית המשפט, מוקדש לחללי מלחמת השחרור. במרכזו מדשאה ובריכה ובקצהו בימת אירועים מוגבהת. מימין לבימה היה תוח מצרי ישן מימי איברהים פחה (1840) שהובא לכאן מעכו לפני שנים אחדות. התוח שניצב בדיוק על מקום הבורג, שניבנה ע"י דהר אלעמר ב-1761, הועבר לרח' פנורמה. מהעיר הוליכה לכאן דרך חצובה שנקראה מעלה הבורג (כיום – מעלה השחרור).

מעל מרפסת התצפית ניתן להסביר את מיקומה של חיפה החדשה, וקורות העיר במלחמת השחרור, שהתנהלה בחלקה בסביבה זו: כוח מרכזי אחד יר ממזרח לגן במעלה הבורג, כבש את ביה"ס ממזרח, ואת מרכזת הטלפונים שלמרגלות הגן.

כוח שני יצא מרח' הנביאים וכבש את "בית חורי" וסביבתו, ממערב לגן. כשירדו הלוחמים עם שחר ה-22.4.48, לעיר התחתית, פגשו בכוח שעלה מן המרכז המסחרי בכיכר ההגנה, ובכך הושלם ביתורה של חיפה הערבית למספר גזרות. בעקבות זאת החליטו הערבים לנטוש את העיר, כנראה על פי הוראה מדמשק, ובערב פסח תש"ח הוגשה חיפה כשי מאת "ההגנה" למדינה שבדרך.

מגן הזכרון נצא בכניסה המערבית לרח' חסן שוקרי הנושא את שמו של ראש העיריה הערבי של העיר, שהיה

מסלול מס' 4 - מקרא		
16 ב"יס או"ם (לשעבר)	9 גן הזכרון ותצפית	1 הטכניון הישן
17 "בית האומן"	10 מרכזית הטלפונים	2 בית "איתין" (הדסה)
18 קרית המוזיאונים	11 בית חורי (הרוס)	3 בית גליקין
19 מקדש הבהאים	12 בתי מגורים ערביים	4.5 בתי מגורים ברח' אחד העם
20 ארכיון הבהאים	13 מרכז ואדי ניסנאס	6 ביה"ס הריאלי
21 "היכל הצדק העולמי"	14 כנסיה אנגליקנית	7 בית העיריה
	15 בית הגפן	8 בית המשפט

הנמיה). השכונה הבנויה במעלה ההר ומורדות הוואדי אופיינית לבנייה שהיתה מקובלת בתקופת המנדט. בעבר היתה זו שכונה נוצרית של בני המעמד הבינוני, אחת משכונות המגורים של ערביי העיר שמנו ב-1948 כ-60,000 נפש. בעת בריחת ערביי חיפה, נותרו בעיר 3,500 ערבים שרוכזו ע"י הממשל הצבאי בוואדי ניסנאס. מאז התרכזו כאן כ-80% מערביי חיפה, המונים כיום כ-17,750 נפש. האזור הינו שכונת מצוקה, הנכללת בפרויקט שיקום השכונות. למרות תוספות הבנייה, ניכר הסגנון האופייני לבנייה הערבית העירונית והשכונה המדורגת יוצרת מירקם נוף מעניין, הכולל גם שוק וחנויות אופייניות.

מקובל גם על יהודי חיפה. בצומת רח' הנביאים מתנוסס בניין "סולל בונה", ו"מגדל הנביאים" מימין. בעבר עמד כאן "בית חורי", מהיפים שבבנייני חיפה, ששימש את הנהלת רכבת א"י בימי המנדט. הבניין, ששלט על המורד לעיר התחתית ועל ואדי ניסנאס, נכבש בקרב קשה באפריל 1948. סביב הצומת, בעיקר ברח' יבנה, מספר מבני מגורים ערבים המצטיינים בבנייתם הנאה.

ג. לוואדי ניסנאס

ברח' יבנה יורדים מערבה, עד רח' קיסריה, ובו פונים שמאלה. אחרי 200 מ' מגיעים לכיכר בה נפגשים שבעה רחובות ומערכות מדרגות. זהו ליבו של ואדי ניסנאס (נחל

ד. לקרית המוזיאונים

מואדי ניסנאס נצא מערבה, לשד' הציונות. כביש זה נסלל בשעתו ע"י הטמפלרים, ממושבתם לשכונת ההר שלהם (ר' מסלול 5), ונקרא "דרך ההר", אח"כ "שד' או"ם", וכיום "שד' הציונות". במעלה הרחוב ובפינת רח' הגפן, כמה מבני ציבור נאים בסגנונם: כנסיית סט. לוקס האנגליקנית ואחריה "בית הגפן", שהיה בעבר בי"ס ערבי וכיום מרכז קהילתי יהודי-ערבי, המשמש מוקד לפעולות תרבות משותפות: ב"בית הגפן" תיאטרון ערבי, להקת פולקלור יהודית-ערבית, ספריה, סדנאות וחוגים משותפים לערבים וליהודים. בהמשך נראים בתי רח' הגפן ובי"ס או"ם, גם הוא בניין ציבורי מעוצב בסגנון נאה. בצומת שד' הציונות עם רח' שבתאי לוי, מצוי ריכוז תצוגות אמנות. ברח' שבתאי לוי 26 נמצאת קרית המוזיאונים ובה המוזיאון לאמנות עתיקה וחדשה והמוזיאון למוסיקה ואתנולוגיה*. לידם נמצא המרכז לחינוך במוזיאונים, לנוער ומבוגרים.

ה. לגן הבהאים

אחוות הקבר והגן, המצטיינים ביופיים הרב, הפכו לאחד מסמליה של חיפה. במקדש טמונים עצמות מירוזה-עלי, מבשר הדת, ועבדול בהא – אחד ממייסדיה. הגן המטופח משתרע גם מעבר לכביש, במקום שנמצא מבנה דמוי הפרתנון המשמש כגנון העדה. לאחרונה נוסף בניין חדש ברח' גולומב, הוא מושב "בית הצדק העולמי". המכלול הבהאי על מקדשיו וגניו, משמש כאחד ממוקדי הביקור החשובים בעיר.*

מסלול מספר 5: מיפה-נוף לנחל שיח

המסלול משלב אתרי תצפית, מוזיאונים שונים ואתרים היסטוריים ויש בו קטעי הליכה בנוף הבנוי והפתוח. הוא מומלץ לכל הקבוצות, למעט קטע ההליכה לנחל שיח שאינו מומלץ לתיירים.

א. יפה-נוף

לאורך רחוב יפה-נוף (פנורמה) טיילת ומצפורים לרוב, והנוף הנשקף מכאן הוא מהיפים בארץ. ניתן להצביע על שלושה מעגלי נוף. הקרוב – העיר חיפה, שממנה ניתן לעקוב אחרי התפתחותה ואתריה החשובים. במעגל הביניים – נוף עמק זבולון והקריות, עכו ואזור התעשייה, והמעגל הרחוק – רכס ראש הנקרה והרי הגליל היורדים למישור החוף.

סמוך לאתר התצפית, בקצה הטיילת שמעל לרחוב, ומאחורי מלון דן-כרמל, ניצבת אנדרטה קטנה המוסתרת קמעה ע"י גן ציבורי. האנדרטה, המוקדשת להנצחת ביקור הקיסר וילהלם השני בא"י ב-1898, הוקמה ב-1910 ע"י הטמפלרים. הגן הציבורי שבמקום ו"חורשת וילהלם" הנטועה עצי אורן, שימשו מרכז חגיגות לטמפלרים.

* ר' מאמר בנושא זה.

האנדרטה נהרסה ע"י הבריטים ב-1918, ושופצה מאוחר יותר. עתה הועבר לכאן התותח שניצב באתר הבורג' שבגן הזכרון (מסלול 4). והאתר כולו מנציח את ביקור הקיסר ואת כיבוש חיפה ע"י האנגלים ב-1918, באמצעות שלטים מתאימים. הוא נחנך ע"י נכדו של הקיסר שביקר בארץ באביב 1982.

ב. המוזיאונים*

מן האנדרטה מוליכה טיילת עילית, לאורך הרחוב מזרחה, לאזור בו מרוכזים מוזיאונים ייחודיים לחיפה. ברח' יפה-נוף 89, מצוי מוזיאון מאנה כץ, ובו תצוגת ציוריו הידועים, אותם הוריש עם ביתו – לעיריה. מעבר לחורשה שליד מלון דן-כרמל, המוליכה לשד' הנשיא (89), נמצא מוזיאון טיקוטין לאמנות יפאנית.

בהמשך שד' הנשיא לכיוון מרכז הכרמל נמצא גן האם, ובחלקו התחתון – גן החיות, המכון הביולוגי והמוזיאון הפרה-היסטורי, הכולל בין השאר ממצאים מחפירות וממערות הכרמל (הכניסה דרך רח' התשבי 124). מפה ניתן לעלות במדרגות למרכז הכרמל (ולמעוניינים ניתן להמשיך מכאן במורד נחל לוטם, שהוא קניון עשיר בצומח ושמורת טבע מקסימה בלב העיר).

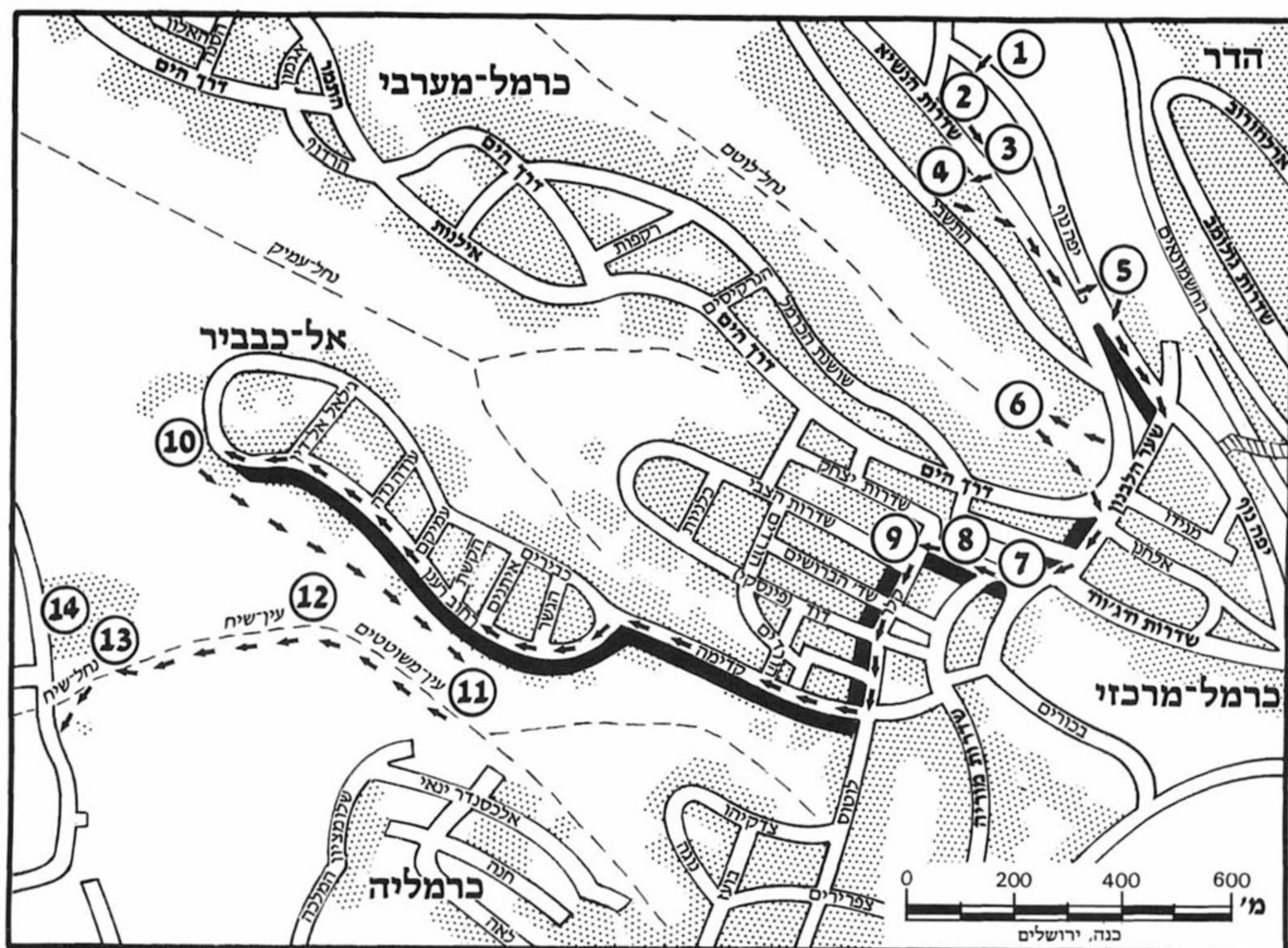
ג. מרכז הכרמל

זהו אזור מגורים יוקרתי הכולל מרכזי עסקים בילוי ובידור, בתי קפה, מועדונים והמרכז הקהילתי הגדול – בית רוטשילד. המקום היה שומם עד שנות ה-90 של המאה שעברה. הטמפלרים היו הראשונים שעמדו על יתרונות האזור ואקלימו וביקשו להקים כאן שכונת חווילות קיץ ובתי מרגוע. את חלומם הגשימו החל מ-1891, בעת שקלר, מראשי הטמפלרים, בנה כאן בית קיץ (כיום רח' קלר 2). בהמשך נבנו בתי מגורים נוספים ושלושה בתי מלון גדולים, "לופטקורהאוס" (רח' קלר 3), מלון "פרוס" (כיום בית רוטשילד) ו"כרמלהיים" שברח' יפה-נוף. רחובות השכונה, שנקראה כרמלהיים, תוכננו בקווים ישרים ובמקום ניטעו אלפי עצי אורן. השכונה היתה למוקד תיירות בעונות הקיץ. מיקומה כצומת מעבר חיוני מההר לים העניק לה יתרונות כלכליים רבים. היא משכה גם יזמים יהודים שקנו בסביבתה אדמות, ובתקופת המנדט התפתחו באזור מוקדי מסחר ומגורים. המושבה הגרמנית – חלוצת ההתיישבות בהר, השתרעה סביב רח' קלר, שד' יצחק ושדרות הצבי. מבין בתיה המקוריים נותרו רק שניים: בית השרותים של אחוזת קלר עצמה (קלר 2), ששרד באתרו זה למעלה מ-90 שנה, ומלון "פרוס" שעבר גלגולים רבים, ומשמש כיום כמרכז הקהילתי – בית רוטשילד.

ד. לכבאביר

נעבור דרך בית רוטשילד, ונמשיך ברח' קלר, דרך שרידי הבנייה הטמפלרית שלאורכו, ונגיע לפינת רח' קדימה. משם ירידה מערבה כ-2 ק"מ, המוליכה לכבאביר – הכפר האחמדי היחידי בארץ. הכת האחמדית נוסדה

מסלול מס' 5 - מקרא

11 "מעין הישועה" והמערה	6 גן האם ומכון ביולוגי	1 תצפית פנורמה
12 מנזר, מבצר וקאפלה של נחל שיח	7 אודיטוריום חיפה	2 אנדרטת הקיסר
13 בוסתן ח' יאט	8 בית רוטשילד	3 מוזיאון לאמנות יפנית
14 אתר פרהיסטורי "מחנה דוד"	9 בית קלר והמושבה הגרמנית	4 מכון דני שרון (הועבר לטכניון)
	10 כבביר	5 מוזיאון מאנה כץ

ה. נחל שיח
נחל שיח המנקז את מרכז הכרמל, מתחת במסלע המתחלף של גיר קשה וקירטון מעורב בצור. מגוון אתריו ויופיו משכו אליו מטיילים רבים, הוא נקרא על כן בערבית ואדי סיאח (שיח) – נחל המטיילים. ביורדנו במדרון מהכפר כבאביר, נגיע לבוסתן מוקף טרסות, ובשוליו מעיין שכבה הנובע בצלע הדרומית של הנחל. למעיין זה – עין פראג' (הישועה) מייחסים סגולות מרפא ומסורות מימי אלישע הנביא. מהמעין מובילות תעלות השקיה והמים טובים לשתיה. סביב המעיין החלה פעילות המסדר הכרמליתי במאה הי"ג. עד אז חיו נזירים סגפנים אלה בבידוד בכרמל. משאושר במאה הי"ג תיקון המאפשר להם חיי קהילה, נקבצו לנחל זה, וחיו במערות ובכוכים סביבו. מול המעיין חצובה מערת קומותיים. הנזירים עיבדו את מדרונות ההר, ושרידי חקלאות המדרגות (טרסות) ניכרים שם עד היום. ממערב למעיין נראים שרידי כנסייה מבוצרת, שחרבה עם

בהודו ע"י מירזה אחמד אל קד'יאני מפנג'ב. הוא הכריז עצמו בסוף המאה ה-19 כמהדי ומיזג באמונתו יסודות מהנצרות והיהדות. עיקר תורתו: הדרך לאיסלאם הינה דרך ההטפה והשכנוע ולא כוח החרב. תורתו הופצה במזרח התיכון ע"י שליחים, שבכפר זה מצאו אוזן קשבת לאמונתם. בני הכפר קיבלו על עצמם בסוף שנות העשרים את הדת האחמדית ומאז נפרדו דרכיהם מערביי הארץ. הם מסוגרים בעדתם ומתחתנים לרוב בינם לבין עצמם. בכפר מסגד אחמדי ובו גם מערכת עיתונים 'אל בושארה' בית דפוס וספרייה. זה לא מכבר נחנך במקום מסגד חדש. הכפר עצמו נוסד בשנות ה-90 של המאה הי"ט ע"י מהגרים מעזה. האחמדים לא התערבו בעימות היהודי-ערבי בעיר והשתלבו בחברה הישראלית. שכונתם נשקפת אל מישור חוף הכרמל והיא בשכונת הדוקה עם שכונת כבירים היהודית המגיעה עד בתי כבאביר הקיצוניים. בקצה הכפר גן ציבורי, ממנו תצפית יפה על החוף והירידה לנחל שיח.

מסלול מספר 6: מהאוניברסיטה לראש-מייה

המסלול: אוניברסיטת חיפה, הטכניון, עיראק א-זיגאן, ראש-מייה (רושמייה). במסלול זה ניתן לשלב קטעי הליכה, נסיעה וביקור באתרים, לפי סוג המטיילים. הוא מתאים למשפחות, לתלמידים, סטודנטים וחובבים, ומומלץ גם לתיירים, להוציא את קטעי ההליכה והביקור בעיראק א-זיגאן.

א. מהאוניברסיטה לטכניון

אוניברסיטת חיפה בנויה על אחת מפסגות הכרמל הנקראת הר טללים (ראו אבו נידא), המתנשאת לגובה 480 מ'. קרית האוניברסיטה המצטיינת בבנייתה החדשנית, הוקמה החל משנות ה-60, בימי אבא חושי ראש העיר המנוח ונושאת את שמו. באוניברסיטה שלושה מדרגי בניינים: הבניין הראשי ובו מגדל אשכול – במדרג העליון, בניין מדרגה מרכזי, ובניין רב-תכליתי במדרג התחתון, ומעונות הסטודנטים לידו.

באוניברסיטה תצוגה מתמדת של ממצאים שונים במסדרון הספרייה וכן תערוכות מתחלפות בגלריה שבבניין הראשי. במגדל אשכול, בקומתו האחרונה (ה-30), גלריה ובה תצוגת אמנים שניספו בשואה. מהקומה העליונה תצפית מרהיבה על חיפה וסביבתה (יש לתאם הביקור מראש). ליד הספרייה נמצא מוזיאון עדית וראובן הכט.

בצד דרום נמתח קו החוף: מפרץ עתלית ומבצרה מונחים כעל כף היד, ותחנת הכוח החדשה בחדרה נראית היטב על שתי ארובותיה. בצד מזרח נפתח הנוף עד הרי שומרון: אום אל-פחם, רמות מנשה ואזור הכרמל הגבוה – מוחרקה, דלית אל-כרמל ועוספיה. בצפון-מזרח נראים הרי הגליל מגבעת המורה, נצרת עלית, ועד למירון, ובצפון מזדקרים הרי חרמון והלבנון. במערב מתגלית העיר חיפה בזווית לא שיגרית – כבמעוף הציפור, ובעיקר הכרמל החודר אל הים ועליו שכונות המגורים בין חורשות האורן והנחלים המוריקים. במידה ולא ניתן לעלות למגדל ניתן להיסתפק בתצפית דומה, גם מן הטיילת הרחבה שלפני מגדל אשכול, שממנה ניתן לצפות היטב בעיקר לצפון ולמערב. מהאוניברסיטה ניתן לעבור לטכניון ברכב או ברגל. להולכים ברגל מומלץ להמשיך ישר לכיוון הטכניון, ולנוע בסבך שיחי הכרמל. אחרי כ-1 ק"מ מגיעים לכביש צר המוביל משכונת דניה לנשר. משם מתפתלת דרך עפר לראש גבעה ממנה תצפית נוספת על נווה שאנן והטכניון. המבנה המיוחד של נווה שאנן מתגלה בבהירות: זוהי מעין מדרגת-ביניים במדרון הכרמל, שנוצרה בין שני קווי העתק, האחד נמשך לכיוון האוניברסיטה והשני למורדות נווה-שאנן. הרמה תחומה במזרח ע"י ערוץ נחל בן-דור (חוואסה), וממערב ע"י נחל הגיבורים (רושמייה). השכונה עצמה נבנתה ב-1922, באזור מגדל הים שברחוב הגליל. מאוחר יותר היא התפשטה לשכונת זיו. לאחר קום המדינה נבנו בה שיכונים פועלים ושכונות ציבוריות – יזרעאליה, וכן נוספה בנייה פרטית, עד שנוצר מרקם של בנייה מעורבת ואוכלוסיה מגוונת.

* ר' מאמר בנושא זה.

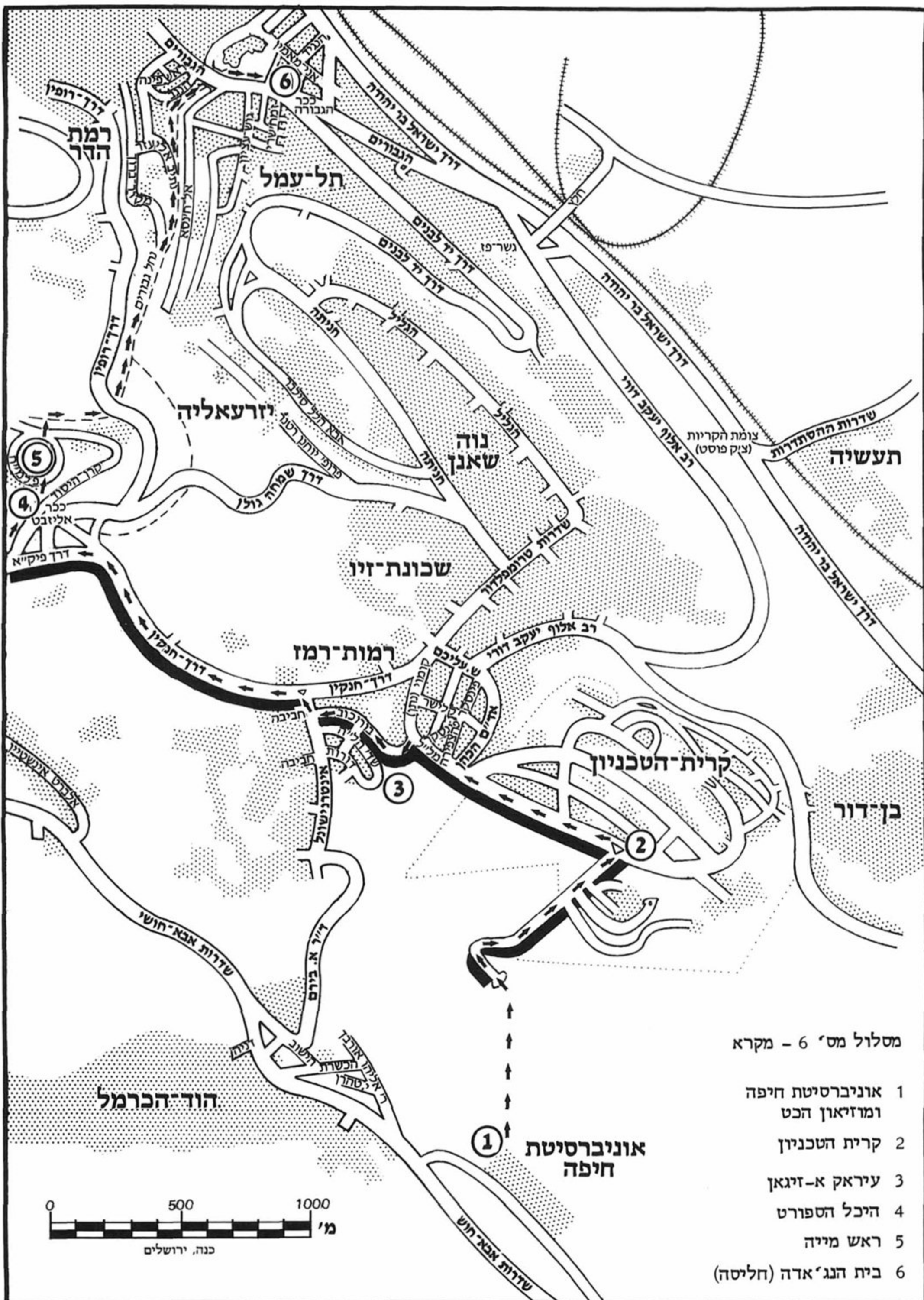
שרידי קאפלה של הכרמליתים בנחל שיח, משלהי התקופה הצלבנית.

הכיבוש הממלוכי. המסורת הנוצרית מספרת, כי בכיבוש נטבחו הנזירים ועל כן נקרא הנחל גם "גיא הקדושים". במאה הי"ז, עם שוב הכרמליתים לכרמל, הם בחרו את אזור ראש הכרמל ומערת אליהו כמרכזם, ולא שבו לכאן עוד. עם זאת הם שיפצו את המנזר, בנו קאפלת תפילה, ויתכן שגם עיבדו חלק מהאדמות שאותן הישקו במי המעיין.

במורד הנחל, לכיוון מערב, נראים שרידי צינור חלוד ובית שאיבה הרוס. מכאן נשאבו המים לשכונות הכרמל היהודיות, עד שנבנה מגדל המים ברחוב היינה. בהמשך מצוי בוסתן גדול ובו מערכת תעלות מים, בריכות, מזרקות ומרפסות ישיבה. אלה הם שרידי גנו של עוזי חיאט מעשירי חיפה, שבתקופת המנדט בנה כאן מועדון ובית קפה מפואר בסגנון מזרחי טיפוסי. מערכת המדרגות העולות מן הבוסתן לשכונת כבאביר נבנתה על ידו. כיום מוזנח הגן, אך שרידיו עדיין ניכרים היטב. בפתח הנחל, אתר פרי-היסטורי, שבו נמצא שלד אדם מן התרבות הכבארית (15,000 לפסה"נ), שרידי תרבות חקלאית ומתקני קבורה.

ניתן להמשיך מכאן דרומה ולעלות בהר לאחוזה, או לפנות צפונה לחוף הכרמל – שקמונה. סיור זה אפשר לבצע גם בכיוון הפוך – לרדת ממרכז הכרמל ברחוב לוטוס, ליד בית מספר 12, להמשיך לאורך הנחל ולעלות במדרגות חזרה לשכונת כבאביר.

מגבעת התצפית נמשיך דרך בריכת המים של הטכניון והחורשות הסמוכות לקרית הטכניון, הקריה שהוקמה משנות ה-50 ואילך משתרעת על שטח נרחב.

ב. לעיראק א־זיגאן

משער הטכניון נצא מערבה לרחוב מל"ל. משמאל מצוק סלע שגובהו 10 מ' המשתרע לאורך 200 מ'. ניגש למצוק ונתקדם בו עד קצהו המערבי, המצוי כ-50 מ' מבניין בית הכנסת הסמוך. במקום צוק סלע, גומחות ומספר סלעים רבי מידות לידו, שכנראה ניתקו ממנו. כן ניכרים סימני חפירה וסימוני צבע. זהו מצוק הסגים – עיראק א־זיגאן בערבית. (סג – עוף דמוי עורב). לפנינו אתר פרהיסטורי רב חשיבות, שתואר כבר ע"י מולינן ב-1908. האתר מוגדר כמחסה סלע שאפיין את תנאי המגורים בתקופה הנאוליתית. בחפירה התגלו ליד המצוק קירות באורך 6–8 מ', במרווח של 1.5 מ' וביניהם מספר מחיצות.

מהקירות הבנויים אבני גיר נותרו שלושה נדבכים. כן נמצאו שרידי מיקרוליתים (כלי צור) ועדות לתעשייה ליתית – להבים, נתזים וכד'. האתר מזוהה כמבנה מהתקופה הכבארית (16–10 אלפים שנה לפסה"נ). זהו הממצא הראשון מסוגו בארץ ומכאן חשיבותו. נראה שתושבי נווה שאנן הקדומים עסקו כאן בתעשיית כלי צור ובחקלאות, בחסותם במסתור הסלע.

ג. אל ראש-מייה

ממצוק הסגים (עיראק א־זיגאן), נפנה בדרך הראשית לאחווה. בעבר השתרעה הדרך בין גבעות מוריקות וחורשות אורן, שביניהן נבנים והולכים שיכונים ובניינים אחרים. כעבור 2 ק"מ נגיע לצומת ראשי – כיכר אליזבט, ולידה היכל הספורט החדש של חיפה. לידו מתפתל שביל במעלה גבעת הקירטון הרך ומגיע לקצה רח' הפלמ"ח ברוממה (לא לה המגיעים ברכב: מדרך פיק"א עליהם לסטות ברוממה ולנסוע ברח' הפלמ"ח עד קצהו). מאחורי מלון מרום מוסתרת בין עצי אורן גבוהים, ניצבת מצודת ראש-מייה, מהאתרים הארכיאולוגים החשובים בחיפה.

השם ראש-מייה ארמי ופירושו: ראש המים, או מקור המים. שם זה ניתן אולי למקום ע"י תושבי צלמונה הקדומה, ששכנה במישור החוף בשפך הקישון, וזרמי המים שהגיעו אליהם בנחל גיבורים, הניעו אותם לכנות כך את הגבעה המתרוממת במעלה הנחל. העובדה שמקור השם ארמי, מוסברת בכך שהערבים שיבשוהו לרושמייה ולא קראו למקום ראס מיא – כתרגומו בערבית.

גבעת המבצר שגובהה 248 מ', שולטת היטב על סביבתה הקרובה, וממנה תצפית טובה אל חוף הים. עיקר יעודה היה צבאי – לצפות אל החוף ולאבטח את איגוף העיר חיפה מדרום – מטירה דרך אחווה לנחל רושמייה, שהתנקז לים מעברה המזרחי של העיר.

הממצאים הארכיאולוגיים באתר, מלמדים על קיומן של מצודות וישובים כבר בתקופה הפרסית-הלניסטית. הישוב השתרע אז עד לרח' הפלמ"ח. ובקצהו העליון נבנתה המצודה. בתקופה החשמונאית הוא בוצר בשנית ובמקום נבנו מצדים רומים וביזאנטים. המצודה הצלבנית, שהיתה החשובה מכולן, כללה כנראה אולם גדול ומגדל שמירה שגובהו 5 מ'. מצודה זו שוקמה כמה פעמים – לאחרונה ע"י דאהר אלעמר, באמצע המאה הי"ח. מאז היא נמצאת במצב של הרס והתפוררות.

חורשות האורנים ובתי המגורים הסמוכים, עוטרם את הגבעה מכל עבריה ומונעים את התצפית שנראתה מכאן בעבר. החלטת עיריית חיפה להתיר בנייה נוספת במקום, תקשה ודאי על פיתוח גן הארכיאולוגי במקום, כראוי לאתר רב חשיבות זה.

נחל גיבורים וחליסה

ממבצר ראש-מייה ירידה לרח' קרן-היסוד וממנו צפון-מערבה לנחל עלוק (פטל) – אחד מיובליו של נחל גיבורים. בנחל נרד בשביל עטור שיחי פטל ונגיע למחצבת אבן ישנה ולכביש רופין. נרד בוואדי אחרי העיקול הגדול בשביל ונמצא עצמנו במדרון תלול. זהו קו מעבר גיאולוגי בין שכבות קירטון וגיר רך, המצויות בגובה רוממה ורושמייה, ובין שכבות גיר קשה ודולומיט. כל עוד חותרים ערוצי נחל גיבורים בקירטון הם יוצרים נחלים רחבים נוחים למעבר, לתנועה ולבנייה. בהגיעם לסלע הקשה יותר, הם מתחתרים לעומק. כאן מתחברים נחלים המגיעים מנווה שאנן, רוממה ואחווה, יוצרים מדרגת סחף ומעצבים קניון עמוק ותלול של נחל הגיבורים המאוחד. הנחל מוביל כמויות מים רבות בחורף, שגרמו לעתים להצפת מישור החוף אותו הוא חוצה. באפיקי הנחל נמצאים בוסתנים אחדים ומכון המים המרכזי של חיפה. אם נסתכל מעלינו נבחין בקירות הקניון של הוואדי ובשכונות מספר הבנויות מעליו: רמת ויזניץ' ממערב, מורדות נווה שאנן וחליסה ממזרח. בהמשך עובר הנחל מתחת לגשר גדול, שנבנה בשנות ה-30, המחבר את חיפה המזרחית להדר. סביב גשר זה, שהיה עורק תנועה חיוני, נערך קרב מכריע במלחמת השחרור. מהגשר עולות מדרגות לרח' הגיבורים (בעבר רח' צלאח א־דין). בקצה המדרגות משמאל, בית אבן, לידו גדר בטון עם תבליט, ולוח הנצחה על קיר הבית. זהו בית הנג'אדה, ששלט על המעבר בעורק זה במלחמת העצמאות, ובו התנהל הקרב הקשה ביותר על שחרור חיפה. בקרב היתה מחלקת "ההגנה" נתונה במצור 22 שעות ובהתקפות נגד קשות, עד שחולצה ע"י הכוחות שכבשו את חליסה.

חליסה היתה שכונה ערבית-מוסלמית של בני המעמד הגבוה. השכונה ניטשה ע"י תושביה ב-1948 אך עתה שבו ונאחזו בה כמה מאות ערבים, בעיקר ברח' גוש עציון וסביבתו.

דף מידע למסיירים בחיפה

אתרי תיירות וסיום

אוניברסיטת חיפה: הסבר והדרכה בבנין הראשי בימים ראשון עד חמישי 09,00-14.00, בימי שישי עד 12.00. האוניברסיטה סגורה בשבתות. טל. 240097. מוזיאון הכט - ר' מאמר.

בית האמנים: פתוח בימים ראשון עד חמישי 10.00-13.00, 16.00-19.00. בשבתות 10.00-13.00, סגור בימי שישי. טל. 522355.

בית הגפן: פתוח בימים ראשון עד חמישי 08.00-13.00, 16.00-20.00, בימי שישי עד 13.00. סגור בשבתות (הגלריה פתוחה גם בשבתות מ-10.00 עד 13.00). טל. 522355.

בית שערים: טל. 931643.

גן החיות: פתוח בימים ראשון עד חמישי 08.00-16.00 (בחודשים יולי ואוגוסט עד 18.00), בימי שישי עד 13.00, בשבתות 09.00-16.00 (יולי-אוגוסט עד 18.00). טל. 81886.

גן הפסלים: פתוח בכל שעות היום ובכל ימות השבוע.

טכניון: הסבר והדרכה בבנין האירונאטיקה בימים ראשון עד חמישי 08.00-14.00, בימי שישי 09.00-12.00. הטכניון סגור בשבתות. טל. 292312. (ביולי עומד להפתח במרכז קולר קליפורניה שבטכניון מרכז הסברה והדרכה אור-קולי משוכלל).

כנסיית הכרמליתים: דרך סטלה מאריס. פתוחה בכל ימות השבוע 08.30-13.30, 15.00-18.00. טל. 523460.

מערת אליהו: פתוחה בימים ראשון עד חמישי 08.00-16.00, בימי שישי עד 12.00. סגורה בשבתות. טל. 527430.

מקדש הבהאים והגנים: המקדש פתוח בכל ימות השבוע 09.00-12.00. הגנים 08.00-17.00. טל. 521761.

טיילות: גן האם, פנורמה על הכרמל, וטיילת בת גלים - ליד הים.

סיורים בשבתות ללא תשלום

סיורים רגליים מהכרמל להדר נערכים מידי שבת והם בעלי עניין רב לתיירים ולתושבים כאחד. המפגש ברחוב יפה נוף (פנורמה) פינת רחוב שער הלבנון. הסיור, היוצא לדרכו בשעה 10.00 ומסתיים בשעה 12.30, מלווה על ידי מדריך מוסמך ועושה דרכו בין אתרים מרשימים בחיפה, לרבות גן הפסלים, "כיפת הזהב" ומוזיאונים עירוניים. ההשתתפות בסיור חופשית והוא נערך מטעם האגודה לפיתוח תיירות חיפה.

חיפה בירת הצפון

מיקומה של חיפה מאפשר לה לשמש בסיס נוח ונקודת זינוק לסיורים מגוונים באזור הצפון. פרטים ניתן לקבל אצל סוכני הנסיעות או באמצעות מובילי תיירים, כמו "אגד תיור", רח' נורדאו 4, טל. 643131. להלן הסיורים בהם הנך עשוי למצוא עניין:

1. חצי יום סיור בחיפה
  2. חצי יום סיור בקיסריה
  3. חצי יום סיור בעכו וראש הנקרה
  4. יום סיור בכפרים הדרוזים, מגידו וקיסריה
  5. יום סיור בבית שער, טבריה, נצרת וכפר נחום
  6. יום סיור בגליל העליון וברמת הגולן
- הערה: כל הסיורים יוצאים מחיפה וחוזרים לחיפה, למעט סיור 2 המסתיים בתל-אביב.

סיורים מאורגנים המוצעים ע"י "מצפה תורס", טל. 674341.

סיור מס' 1. כרמל, אוניברסיטת חיפה, הכפרים הדרוזים, קבוץ בית אורן, כפר האמנים עין הוד, חזרה לחיפה.

סיור מס' 2: סיור חמש דתות - מרכז הבהאים והמקדש, כפרי הדרוזים, מחרקה, כבאביר, מנזר הכרמליתים ומערת אליהו.

מוקדי נופש

חופי רחצה: בחיפה מערכת חופים נפלאה. חופי הרחצה פתוחים לשיזוף בכל עונות השנה, אך הרחצה מותרת בדרך כלל, בחודשים מאי עד אוקטובר בפיקוח מצילים.

פארק הכרמל: הגדול במדינה ומהיפים בישראל. מצויד במתקנים לעריכת פיקניק בחיק הטבע.

מועדון צלילה: לקבלת מידע התקשר עם מרכז הצלילה של שקמונה. טל. 512418.

מרכז הטניס הישראלי: טל. 522721. מועדון הספורט בנווה שאנן: טל. 220802.

מרכז הסקווש: טל. 539160. חוף גלשנים: טל. 521136.

הערה: המידע מעודכן לאפריל 1985. שעות הפתיחה והנעילה של האתרים ופרטים אחרים עלולים להשתנות מדי פעם, בעיקר בחגים ומועדים. רצוי על כן, להתעדכן לפני הסיור בלשכות המודיעין העירוניות ובאתרים עצמם. מועדי הביקור במוזיאונים - ר' רשימות נפרדות.

לשכות מודיעין עירוניות

רחוב הנביאים 23, טל. 663056

שדרות הנשיא 119, טל. 83683

תחנה מרכזית "אגד" (מפלס תחתון) טל. 512208

היכל העירייה, רחוב חסן שוקרי 14, טל. 645359

לשכת התיירות הממשלתית

רחוב הרצל 18, טל. 666521/3

בדבר פרטים נוספים פנה ללשכות המודיעין

העירוניות או אל האגודה לפיתוח תיירות חיפה,

רחוב אחד העם 10, חיפה 33103, טל. 7-671645(04)

מתוך דף מידע של אפת"ח - האגודה

לפתוח תיירות חיפה.

מלונות

(מומלצים על ידי משרד התיירות)

דן כרמל שדרות הנשיא 87 (****) טל. 86211

נוף שדרות הנשיא 101 (****) טל. 88731

ציון רחוב ברוולד 5 (****) טל. 664311

שולמית רחוב קרית ספר 15 (****) טל. 242811

דביר רחוב יפה נוף 124 (***) טל. 89131

יערות הכרמל הר הכרמל (**) טל. 229144

כרמליה רחוב הרצליה 35 (**) טל. 521278

בית שלום שדרות הנשיא 110 (**) טל. 80481

ורד הכרמל רחוב הינריך הינה 1 (**) טל. 89236

נשר רחוב הרצל 53 (**) טל. 640644

תלפיות רחוב הרצל 61 (**) טל. 673753

"אריאל" – כתב עת לידיעת ארץ-ישראל*

בין החוברות המתוכננות להופיע בתשמ"ה – תשמ"ו:

. כנסיית הקבר . ערי הנבטים בנגב . מפעלו של שיק בירושלים
 . הר הבית ואתריו . תל-אביב ואתריה . המיעוטים בארץ-ישראל
 . חברון ואתריה . באר-שבע ואתריה . שכם ואתריה
 . השומרון ואתריו . עמק החולה . אתרים יהודים ברובע המוסלמי

רשימת החוברות שיצאו לאור עד עתה ומחירן לאחר הנחה:

מבחר מאמרים בידיעת הארץ (קרדום 1-11) . . . 5,400 ש"ח	גיאוגרפיה היסטורית של א"י (קרדום 31-32) . . . 4,000 ש"ח
עדות ומיעוטים בעיר העתיקה . . . 2,300 ש"ח	ירושלים – מבנים בעיר החדשה (קרדום 33) . . . 2,550 ש"ח
דרך היסורים . . . 2,300 ש"ח	הנוף התרבותי של א"י במאה הי"ט והחקלאות הערבית (קרדום 34) . . . 2,550 ש"ח
בנתיב עולי הרגל לארץ הקודש (קרדום 13-14) . . . 4,000 ש"ח	ערי ארץ-ישראל ואתריה בתקופה הצלבנית (קרדום 35-36) . . . 6,500 ש"ח
יפו ואתריה (קרדום 15) 2,550 ש"ח	חיפה ואתריה (קרדום 37-39) . . . 7,500 ש"ח
ירושלים הבלתי ידועה (קרדום 16-17) . . . 4,000 ש"ח	חברות נוספות בידיעת הארץ
קיסריה ואתריה (קרדום 18) . . . 2,550 ש"ח	בית לחם וכנסיית המולד 4,600 ש"ח
נצרת ואתריה (קרדום 19) 2,550 ש"ח	כיפת הסלע ואבן השתיה 2,300 ש"ח
הר תבור וסביבתו (קרדום 20) . . . 2,550 ש"ח	מסגד אל אקצא . . . 2,300 ש"ח
ירושלים ואתריה (קרדום 21-23) . . . 5,400 ש"ח	מערת המכפלה . . . 2,300 ש"ח
עכו ואתריה (קרדום 24-25) . . . 5,400 ש"ח	ארמון הישאים . . . 2,300 ש"ח
יריחו וסביבתה (קרדום 28-30) . . . 5,400 ש"ח	ד"ר סג"ל, שבטה . . . 2,300 ש"ח
	א. נצר, הרודיון . . . 2,300 ש"ח

מחיר המינוי לשנה (חוברות מס' 37-42): 13,600 ש"ח.

המחירים כוללים מ.ע.מ. המחירים בחוקף עד סוף מאי 1985.

* החל מתשמ"ה הוחלף שם כתב עת "אריאל", וזאת לאחר שהגענו למסקנה שהשם "קרדום" פוגע בהפצת הפרסום ויוקרתו. בד בבד עם צעד זה נעשה מאמץ לשפר את "אריאל" ולהקפיד על הופעתו הסדירה.

